

4. Карамазыў, В. Крыж на зямлі і поўня ў небе / В.Карамазыў / З вясною ў адным вагоне: аповесці, эсэ, дзённік. – Мінск : Юнацтва, 2002. – 61–260 с.

5. Наварыч, А. Літоўскі воўк: гіст. раман / А. Наварыч. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 285 с.

6. Рублеўская, Л. Авантуры Пранціша Вырвіча / Л.Рублеўская. – Мінск : Выдавецкі дом “Звязда”, 2017. – 368 с.

7. Савіцкі, А. Письмо ў Рай : раман-споведзь / А.Савіцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012.

Д.Д. Паўлавец

ПЫТАННІ МОВЫ І НАЦЫІ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ

Ключавыя словы: нацыянальная самасвядомасць, родная мова, народ і мова, любоў да Радзімы, лёс Бацькаўшчыны, адступніцтва, гістарычная памяць.

Праблемы жыцця беларускай мовы і нацыянальная самасвядомасць займае адно з галоўных месцаў у творчай спадчыне Янкі Купалы. Яны закранаюцца ў большасці вершаваных твораў і асабліва выразна ў публіцыстычнай спадчыне, у якіх Пясняр доўжыць традыцыі Ф. Багушэвіча, К. Каганца, Цёткі, іншых прадстаўнікоў нашаніўскай эпохі. Яны тычацца многіх фундаментальных пытанняў, што маюць выключнае значэнне для нашага нацыянальнага жыцця і найперш мовы, роднай песні, Бацькаўшчыны, ролі нацыянальнае інтэлігенцыі. Паэт неаднойчы падкрэсліваў сувязь жыцця мовы з жыццём чалавека і ўсяго народа, з ягоным духоўным светам, лічыў яе (мову) маральным стрыжнем, важнейшым сродакам супольнага аб’яднання. Логіка аўтарскай канцэпцыі яскрава выявілася ў артыкуле **“Ці маем мы права выракацца роднай мовы?”**(1914). Тут, здаецца, ўсё выверана, прадумана, лагічна, трапляе ў цэль. Купала глядзіць на мову як на феномен самавыражэння чалавека, народа і самарэалізацыі ў грамадстве, сусвеце. Як і Ф. Багушэвіч, Купала падкрэслівае, што мова – найважнейшы адрознівальны знак аднаго народа ад другога. На думку Песняра, **“мова ёсць цэнтрам жыцця, яго душой, яго ўнутранай аздобай”**. Гаворачы пра мову як выразіцельку душы і думак, ён параўноўвае яе са **“скіптэрам і каронай, яго (народа – Д. П.) нічым не апаганенай аздобай”**. Заглыбляючыся ў гістарычнае мінулае, Купала згадвае слаўныя часы беларускай мовы ў Полацкім княстве і Вялікім княстве Літоўскім і часы яе занядбанна за Рэччу Паспалітай, калі **“беларускія баяры і багацейшыя гараджане, так называная “знаць”, каб заслужыцца на ласку ў польскім урадзе, мець цёпленькае і выгаднае месца, пачалі скідаць з сябе свае родныя аўчынкі і напінаць чужую падробленую, нашываную скуру”**. У той жа час большасць беларусаў трымалася свайго роднага, і сілу ў гэтым змаганні надавала мова. **“Гэта душа яго душы – мова зраслася з ім, як**

зрастаецца са сваім каранем дзерава: падкапайцеся пад дзерава, засохне, перастане жыць, – даводзіць аўтар: – Кожны гістарычны перыяд – гэта дрэва, якое карэннямі ўрасло глыбока ў даўніну, а яго кароткія парасткі імкнуцца ў будучыню да новага светлага жыцця. І задача паэтаў-прарокаў настроіць струны сваіх думак на аднаведны лад, спяваць не толькі пра прыгажосць і красу свайго краю, але і змагацца з адступніцтвам і прадажніцтвам. Даказваць сябрам і непрыяцелям, што “ўсё ж такі мы жывём і будзем жыць!”

Пачаўшы пець песні “*той мовай убогай, якой пагарджаюць горка, нядбала*”, Купала паслядоўна даводзіць, што адрачэнне ад роднае мовы спусташае чалавека, яго душу і, наадварот, яе веданне надае асобе незвычайную энергію, сілу. Адсюль імкненне да выкарыстання слоў простых і глыбокіх, выразных і пранікнёных, выштукаваных і элегантных, мужных і палымяных, пшчотных і жорсткіх і ўздым на іх абарону, заклік да гэтага калег па творчасці:

*За родну песню будзь ваякай,
Не ждзжы заплаты ад людзей,
Пясняр— слуга слугі ўсякай,
Пясняр і цар усіх царэй!*

(Песняру-беларусу)

Купала не жадае і не можа зразумець свайго брата-паэта, у руках якога “*іскрыцца золата*” і які “*песняй роднай таргуе, як коньмі цыган*”. (“У бяссонную ноч”). Для паэта родная мова і песня – гэта сіла, якая не дае мажлівасцяў адарвацца ад родных каранёў, лучыць беларусаў у нацыю, народ, дае права бачыць перспектыву яго як адзінага этнічнага арганізма. А якраз гэтага баяліся (дый і цяпер баяцца) ўсялякія абрусіцелі, паланізатары, якія шмат зрабілі для заняпаду беларушчыны, яе занябання. Мусіць, адтуль поўныя болю і гневу словы, звернутыя да гэтых нашых сваякоў-суседзяў, ад якіх паэт патрабуе: “*Адайце песню нашу нам, нашто схавалі – расхвталі*”. Купала не быў бы Купалам, калі ва ўсіх беларускіх няшчасцях вінаваціў толькі чужынцаў. Ён разумеў, што многа, калі не ўсё, залежыць ад саміх беларусаў, таму ніколі не крывадушнічаў, не граў на пачуццях патрыятызму, не баяўся сказаць сваім суайчыннікам горкую, непрыемную праўду пра тое, што ў іх так зашмат дробязнай асцярожнасці, эгаістычнага практыцызму, не пераставаў задаваць ім непрыемныя пытанні: *Чаму свой край аддаў на глум? Чаго ты блукаеш начніцай? Чаму сваю пушчаеш песню ў здзек, Чужою славіш нават Бога? Чаму паганіш скарб свой дарагі?— даводзячы, што “родная мова, хоць бедная мова, мілей, найбагатшай, чужой”*. Паэт упэўнены, што “*ачуняць, глянуць па-арлінаму смела, дружна на свет белы, загаманіць праўдай цэламу свету громка, свабодна мы зможам толькі тады, калі пад саламянымі стрэхамі нашых хат зойме пачэснае месца наша родная беларуская кніжка. Праз памяць на магільныя насны і крыжы..., праз*

памяць на сваіх матак, каторыя нас сваёй грудзёй ускармілі,— выракацца роднай мовы не маем права". Як бачым клопат пра мову набывае ў Купалы сацыяльна-палітычны, нацыянальна-вызваленчы змест. З гэтай мэтай паэт збудаваў на відзе ўва ўсіх “*мураваную вежу-званіцу*”, з якой спяваў свае песні, каб розгалас ад іх ляцеў на ўсе бакі, быў чутны на ўсёй Беларусі.

У лірыцы Купалы мова – гэта велічны храм, у якім гучыць урачысты харал на чэсць радзімых словаў, чуваць “смах русалчын, лесніковы, пошум амшэлай пушчы, сялібы ясеняў, сасон, бляянне ягнят, шэлест лесу верасны, перазвон вясенніх ручаёў, песня гусяра, сціплы голас жалейкі, радасны клёкат буслоў ад сустрэчы з радзімай, мелодыя мераных арламі абшараў, раскоцісты плюскат вод”; у вітражах якога адлюстравана, “як у буйным лузе ззяюць, граюць кветкі, мошкі, матылькі; як гусі паплылі ў даль шнурам, а ў хатах спяць цапы і косы — усё чакаюць ёмкіх рук”. Для роднай мовы паэт

*Гэткі ў сэрцы сваім збудаваў ёй пасад
І такую ўзлажыў ёй з кахання карону,
Як і неба з зямлёю, на божы загад,
Не прыдбаюць такіх ні кароны, ні трону!*

(А яна...)

Мову Купала параўноўвае з дрэвам, якое ўкаранілася, глыбока ўрасло ў даўніну, а сваімі маладымі атожылкамі імкнецца ў будучыню, з скарбонкай людскога досведу, шматвяковых назіранняў, поглядаў і пачуццяў, якую неабходна пастаянна вывучаць, каб спасцігнуць яе глыбіню, са званіцай, якая будзіць нацыянальнае самапачуццё, дае сілы змагацца з “**адступніцтвам і прадажніцтвам сябе ў чужую няволю**”. Слова паэта – гэта слова **Прарока**, гэта сродак, з дапамогай якога ён даводзіць народу, як яго завуць, якое ў яго імя. Гэта слова “**пасла святла**”, які імкнецца абудзіць рабскія натуры, прагнаць іх адвечны сон, прымусіць узняць галаву і паглядзець навокал, на прадзедавы косці, на збэшчаных гасцей, зірнуць на Бацькаўшчыну, на сябе. Гэта слова **Ваякі-Змагара**, які заклікае свой народ:

*Сваю магутнасць пакажы ты свету, –
Свой край, сябе ў пашане мець прымусь.
Паўстань Народ!.. з крыві і слёз кліч гэты ...
Цябе чакае маці-Беларусь*

(Свайму народу).

Як і Ф. Багушэвіч, Купала надаваў вялікае значэнне працы з беларускай інтэлігенцыяй, якую ў найбольшай ступені захапіў працэс асіміляцыі і якая не прызнавала беларускай мовы, беларускага народа, не чытала беларускіх кніжак, прыкрываючы ўсерасійскімі (усеславянскімі) поглядамі свой духоўны нігілізм. Паэт выкрывае адступнікаў, тых, хто, выракаючыся матулі, выракаецца роднага слова, становячыся чужаніцай, які не разумее роднага чалавека, блізкіх, забываецца на ўсё, як герой верша “**Адступнік**”. Нахіліўшыся над смяротна хворай маці, ён нешта шэпча, гаворыць, “нейкім словам пацяшае старую”, але гэта незразумелае

слова, не сваё. І бедная старая, як тая каня над крыніцай, толькі енкнула ў апошні міг: “**Чужаніца, чужаніца!**” Каб такога не здаралася, лічыў Купала, трэба змалку навучыць дзіця шанаваць усё сваё, разумець матчыну мову, ведаць сваю гісторыю, свой род. І тут першае слова — за маці, якой паэт раіць:

*Гэта ўсё ўпаі дзіцяці
З малаком сваіх грудзей,
Бо іначай пойдзеш, маці,
Жабраваць хлеб у людзей.*

(**Матцы**)

Гераіня другога верша “**Сын і маці**” вельмі добра, педагогічна дакладна і выверана, даходліва даводзіць свайму сыну, хто такія беларусы, дзе іх радзіма. Адказваючы на сынава запытанне: “**Што такое беларускай гутаркай завецца?**”—яна кажа:

*Ой, дурненькая варона,
Што з табой чыніці!
Як жа іначай беларусы
Могуць гаманіці?
Як жа мы з табой гуторым
Вось у гэту хвілю?
Як жа я пяю над зыбкай
Для малой Марылі?*

Маці раіць сыну паслухаць, як гамоняць на вёсцы, як пяюць жнейкі, як бабуля баіць казкі, як спяваюць начлежнікі. Такім немудрагелістым спосабам яна дапамагла дзіцяці ўцяміць, што ён беларус, а яго родная гаворка беларуская.

Сваё стаўленне да ворагаў беларушчыны ён выразна акрэсліў у вершы “**Акоў паломаных жандар**”, у адказ на публікацыю газетай “Савецкая Беларусь” ліста “Вражда из-за языка” (5.06.1926), аўтары якога (былы царскі палкоўнік Пігулеўскі і пісьменнік Пшчолка) выступілі супраць беларускай мовы. Яны сцвярджалі, што “язык белорусский...служит лишь для того, чтобы портить, извращать фонетику, стиль, грамматику чисто русского языка”. Звяртаючыся да гэтых непрыяцеляў, Купала пытаецца:

*Спужаўся, што хлапчук у лапцёх,
Напаўадзеты вёскі сын,
У роднай мове ўчыцца змог?
О, стыдна, рускі “гражданин”!*

Янка Купала добра ўсведамляў, што развіццё нацыянальнай мовы пачынаецца з патрэб народа пазнаць сябе, свой лёс, сваю гісторыю і самавыразіць сваё **Я**. Пэўна, грунтуючыся на гэтым, паэт выкарыстоўвае мову як жывіцу патрыятычных пачуццяў, як рэцэптар духоўна-эмацыянальнага жыцця беларусаў.